

Біблія та світові релігії

Біблія та сучасний юдаїзм

Історія раннього періоду (близько 2100 р. до н. е. – 586 р. до н. е.)

Починаючи від Авраама, «родоначальника» єврейського народу, й аж до сучасної епохи юдаїзм продовжує існувати та, з покоління в покоління, передавати неймовірну спадщину (див. Іс. 51:1–2). Юдаїзм також є релігією інновації, адаптації та зміни. Бог поступово виявляє Свою волю та вчення Аврааму і його нащадкам (див. Рим. 4:11–18; Гал. 3:29). Катастрофічні події, які призвели до виходу з Єгипту, та об'явлення на горі Синай послужили підґрунтям духовної ідентичності ізраїльського народу. Релігія Мойсея, а пізніше царя Давида та пророків, була радше динамічною, аніж статичною. Розуміння віри Ізраїлю продовжувало формуватись і змінюватись через соціальну експансію, культурні зв'язки та переломні події, як-от зруйнування храму, вигнання та повернення – усі ці події були записані й витлумачені у єврейському Писанні.

Юдаїзм Другого Храму (близько 516 р. до н. е. – 70 н. е.)

Після вигнання до Вавилону в 586 р. до н. е. євреї повернулися до Єрусалима, щоб відбудувати свій храм. (П'ять століть потому Ірод Великий [який правив у 37–4 р. до н. е.] розкішно добудував другий храм). У середині V ст. до н. е. Ездра, священик і вчитель Закону, був основним рушієм реформування та перебування єврейського суспільства після вигнання. Ездра запровадив публічне читання й пояснення Тори (тобто Писання, див. Неємії 8), що й залишається основним елементом єврейського духовного життя і сьогодні. Епоха між двома заповідями була надзвичайно творчим періодом для юдаїзму. У цей час з'явилося поняття «синагоги», а також виокремилися групи фарисеїв, садукеев та ессенів. Усний Закон ставав щоразу важливішим, особливо для фарисеїв, які визначали межі єврейського релігійного життя. Швидкий розвиток еллінізму (прийняття грецької культури) був сповненим випробувань, деякі з яких загрожували стабільності, чистоті та благочестивості єврейської спільноти.

У відповідь на зростання еллінізму євреї в III та II ст. до н. е. зробили переклад свого єврейського Писання на грецьку мову, який відомий під назвою «Септуагінта». Ці й інші фактори посприяли різноманіттю та складності єврейських рухів у часи Ісуса. Християнство є продуктом юдаїзму епохи Другого Храму, тобто «юдаїзму до 70 р. н. е.».

Юдаїзм після 70 р. н. е. (~ 70 р. н. е. – ~ 1750 р. н. е.)

Зруйнування храму (70 р. н. е.) пережили лише дві юдейські секти. Одна з них, фарисеї, дала поштовх появі рабинів у наступних століттях, а зрештою і спричинилася до розвитку сучасного юдаїзму. Другою основною сектою, яка вижила, були назореї. Це євреї-послідовники Ісуса (див. Дії 24:5). Протягом кількох перших років після смерті Христа рання церква здебільшого складалася з юдейських віруючих і розглядалася як рух всередині юдаїзму (див. «у храмі» у Діях 2:46). Починаючи зі служіння Петра Корнилію (Дії 10) та першого служіння Павла язичникам (Дії 9:1–43; 11:20–26; 13:1–52), церква швидко поширилася й почала включати багатьох неєвреїв; отже, як бачимо, сучасна християнська церква була міцно вґрунтована (див. Дії 2; 15; Еф. 2:11–22).

Неможливо провести чітку лінію від Біблії до кожного юдейського вірування чи звичаю. Після 70 р. н. е. юдаїзм проходив через значні зміни та нові тлумачення. Наприклад, храмове жертвоприношення пасхального ягняти більше не проводилося, також було скасовано щорічний вхід первосвященика у Святее Святих. Рабини замінили ці й інші храмові обряди символічними нагадуваннями, певними натяками в літургії та іншими духовними практиками: покаанням, молитвою та добрими справами. Через зруйнування центрального святилища в Єрусалимі та розпорошення євреїв зі своєї землі дім став важливим джерелом єврейського релігійного життя.

Найважливішим джерелом у розвитку постбіблійного (рабинського) юдаїзму є Талмуд (буквально — «вивчення»). Це величезне зібрання вчення та дискусій рабинів, зібраних як в усній, так і в письмовій формі протягом кількох століть. Остаточна версія з'явилася близько 500 р. н. е. Століття потому, середньовічні вчені

Авраам ібн Езра, Маймонід та Раші, разом із сучасними вченими, ще більше сформували постбіблійний єврейський релігійний світогляд. Тому сучасний юдаїзм ґрунтується не лише на єврейському Писанні (те, що християни називають Старим Заповітом). Суттєвою ознакою сучасного юдаїзму є визнання тривалої, живої традиції: коментарі рабинів та мислителів як минулого, так і сьогодення.

Сучасний юдаїзм (~ 1750 р. і до сьогодні)

Сучасний юдаїзм – це розвиток рабинського юдаїзму. Як і юдаїзм епохи Другого Храму, він дуже різноманітний, і подекуди його навіть важко чітко визначити. Крім того, часто існує різниця між офіційним вченням і конкретними віруваннями прихильників юдаїзму. Юдеї не вважають юдаїзм мертвою, законницькою релігією, чия місія давно завершилася, будучи заміщеною християнством. Згідно з юдаїзмом – це праведна й динамічна віра, послідовники якої перебувають у стосунках завіту з Богом. Євреї не вважають слова Христа істинними, а тому новозавітні твори не є обов'язковими до виконання авторитетними джерелами, на відміну від Танаху (єврейської Біблії), Талмуду та інших творів рабинів. Саме тому єврейське тлумачення уривків із Танаху часто відрізнятиметься від християнського, оскільки євреї не читають його крізь призму новозавітних авторів.

Юдаїзм – це релігія мирян. Як така, вона відображає концепцію «свободи синагоги», цінуючи індивідуальне висловлення думок та роздуми через діалог і плюралізм.

Центром синагоги є спільнота, тому сьогодні вона виконує свою історичну тригранну функцію: це дім навчання, молитви та зібрання. Рабин спільноти, хоч і є рукопокладеним, не має особливої влади над спільнотою. Рабин – це передусім учитель-мислитель, передавач єврейської спадщини. Він говорить до людей, а не *замість* людей.

Сучасні гілки та рухи

На сьогодні юдаїзм складається з кількох гілок або рухів, кожен з яких має свої особливі риси. *Ортодоксальний юдаїзм* високо цінує *галаху* – законницьку традицію Талмуду й інших кодексів закону. В ортодоксальному юдаїзмі Бог є особистісним. Тора (Писання) та *міцвот*, або «заповіді», є божественним одкровенням, а сама Тора – незмінна і є основним предметом вивчення і життя. Ортодоксальні євреї дотримуються більш буквального тлумачення

Писання, мають винятковий дрес-код, правила харчування та суворе дотримання шабату.

Реформований юдаїзм натомість не вважає *галаху* обов'язковою до виконання. Він намагається адаптуватися до сучасності, заохочуючи нововведення, різноманіття й егалітаризм. У реформованому юдаїзмі основою для прийняття рішень є не система законів, а особиста автономія на основі власного розуму й досвіду. Послідовно з таким підходом реформований юдаїзм приймає сучасний глибоко критичний підхід до єврейського Писання, вбачаючи його радше продуктом людських роздумів, а не наслідком божественного одкровення. Реформовані євреї наголошують на людському прогресі, соціальній справедливості та етичному вченні пророків, аніж на конкретних доктринах чи обрядах.

Консервативний юдаїзм – це третя основна гілка, яка теологічно знаходиться між ортодоксальним і реформованим юдаїзмом. Консервативні євреї приймають традицію, але відкриті до змін. *Галаха* не є «замороженою», а радше динамічним поняттям, яке може змінюватися чи коригуватися, щоб бути актуальною у світлі сьогочасних культурних течій. Саме тому консервативні євреї сприймають Писання як Божі Слова, але також розглядають Боже одкровення як тривалий процес, який не обмежується лише стародавнім єврейським Писанням. Для консервативних євреїв рішення про зміну не ґрунтується на особистому праві вибирати, але на самій спільноті, через консенсус теперішньої історичної науки.

Є ще дві додаткові групи, які, однак, відрізняються у своїй теології. Йдеться про євреїв-хасидів і месіанських євреїв. *Хасидизм* – це містичний рух в юдаїзмі. Хасиди є дуже «тороцентричні» і ведуть традиційний спосіб життя. Бог є причиною для святкування, бо Він присутній усюди. Він шукає люблячі та щирі серця, які приймуть Його. Хасидське прославлення супроводжується танцями, спонтанністю, радістю та завзятістю. Народні легенди є популярними в хасидському русі.

Месіанські євреї – це євреї за культурою, які вірять в Ісуса як Месію. Щоб підтвердити свою єврейську ідентичність, багато таких віруючих відвідує месіанські християнські спільноти. Їхні богослужіння нагадують поклоніння в синагозі як у музиці, так і в літургії.

Месіанських євреїв як своєрідний рух не дуже приймають у ширшій єврейській спільноті.

Їхні опоненти часто маргіналізують месіанський юдаїзм як теологічно, так і соціально, заявляючи, що його прихильники насправді належать до християнської Церкви, а не до єврейської спільноти. Богослів'я багатьох месіанських євреїв є близьким до євангельських християн, які їх загалом підтримують.

На сьогодні багато євреїв не ототожнює себе із синагогою й не живе релігійним життям. Бути прихильником юдаїзму та євреєм по національності – це не тотожні поняття. Євреї, які обирають не сповідувати юдаїзм, часто вважають себе євреями за культурою чи етнічними євреями. Інші ж називають себе гуманістами, світськими євреями чи агностиками. Для багатьох біблієцентричних християн, які не обізнані з різноманіттям юдаїзму, такий поділ здається нелогічним і дивним. Однак для цих євреїв він частково є наслідком сучасності, «століття розуму», спустошливої трагедії Голокосту, які вплинули на їхнє розуміння Бога та себе.

Юдаїзм і євангельське християнство

Євангельське християнство та традиційний юдаїзм мають багато спільних біблійних вірувань, а також спільне етичне підґрунтя. Проте деякі з цих концепцій можуть містити й суттєві деталі. Така спільна спадщина не є дивиною. Євангельські християни та євреї визнають Писання Старого Заповіту і є спадкоємцями того самого духовного прабатька – ранньої ізраїльської релігії через юдаїзм епохи Другого Храму. Спільні вірування включають віру у вічного, всезнаючого Бога, Творця неба й землі. Пізніше Бог виявив Свою Тору Мойсею, а Своє Слово – пророкам. У майбутньому Він пошле Месію, воскресить мертвих і судитиме світ (юдеї очікують на перший прихід Месії, а християни вважають, що це відбудеться за Його другого приходу). Серед інших спільних вірувань слід назвати такі: необхідність свідчення своєї віри, вказівка любити ближнього та визнання, що всі люди створені на образ і подобу Божу. Євангельські християни та більшість євреїв погоджуються в питанні священності життя, благочесті сім'ї, прагнення справедливості й миру та визнанні, що Бог послідовно через Своє провидіння веде історію світу до славного завершення.

Хоча й обидві віри мають багато спільного, варто зазначити, що існують також і значні відмінності, особливо у богослів'ї. Євреї не вважають, що Новий Заповіт має такий же авторитет, що має Танах. Євреї є монотеїстами, але

не Тринітарними монотеїстами. Євреї не приймають концепцію первородного гріха, який передається від Адама. Євреї не приймають божественність Ісуса, Його месіанство та Його заступницьку жертву. Євреї не навчають про спасіння вірою без діл, тільки через Христа.

Дедалі більше євангельських християн вбачають необхідність брати участь у юдейсько-християнському діалозі. Міжконфесійні зустрічі дають можливість побудувати дружні стосунки, міцні союзи та глибше зрозуміти єврейські коріння християнської віри. Діалог надає можливість визначити себе духовно, а також це спосіб усунути непорозуміння та стереотипи. Євангельські християни можуть багато чого навчитися від євреїв, а євреї – від євангельських християн. Хоча сучасний юдаїзм і євангельське християнство – це різні віри, справжнє свідчення одне одному, зі щирим смиренням і без богословського компромісу, дає можливість побудувати довіру та сприяти взаємовигідному духовному зростанню.

Євангельські християни залишаються найсильнішими неєврейськими прихильниками сучасної держави Ізраїль. Багато євангельських християн ґрунтують таку свою солідарність і підтримку на різноманітних пророчих уривках, у яких є натяки на майбутнє повернення євреїв до своєї землі ще до Божого остаточного акту відкуплення в кінці світу. Інші ж апелюють до конкретних біблійних текстів, наголошуючи на Божій завітній вірності Своему народові та обітниці землі (див. Бут. 17:7–8; Єр. 31:35–36; Ам. 9:14–15). Однак деякі євангельські християни надають перевагу підтримці права Ізраїлю на рідну землю більше на основі історичних, юридичних та моральних засад, аніж на конкретних духовних чи богословських роздумах. Проте є й інші євангельські християни, які відмовляються займати позицію активної підтримки Ізраїлю. Їхні причини на це є такими: Церква – це всесвітнє Тіло, яке назавжди замінило Ізраїль у Божому промислі; сучасна держава Ізраїль – це світська країна, а не біблійний Ізраїль; а також справедливість щодо палестинських арабів буде порушено, якщо активно підтримувати Ізраїль.

Есхатологія ніколи не повинна нехтувати справедливістю. Якщо євангельські християни вірять, що Ізраїль має безумовне «божественне право» на землю, то буде нерозумно підтримувати таку позицію, не обдумавши також її наслідків щодо справедливості та співчуття до кожного жителя землі. Однак вияв «солідар-

ності» з Ізраїлем євангельськими християнами необов'язково є підтримкою несправедливого ставлення до палестинських арабів. Бог любить усіх людей, і Йому приносить радість, коли на землі є максимум справедливості й мінімум несправедливості. Збереження та повернення єврейського народу до землі своїх предків є, щонайменше, свідченням Божої тривалої вірності та любові до них (Рим. 11:1, 28–29). Яким би не були погляди євангельських християн на Тисячолітнє Царство, вони не повинні абсолютизувати землю або ж боготворити її жодним чином. Лише Бог є суверенним, Він є Господом життя, Господом історії та Господом землі.

Біблія та інші світові релігії

Хоча в Біблії ніде не йдеться про «інші релігії», багато з того, що в ній написано, стосується цієї теми. Старий Заповіт неодноразово згадує божества та релігійні обряди єгиптян, ханаанців, филистимлян та вавилонців. Новозавітний світ був сповнений багатьох «богів» і «панів» (1 Кор. 8:5) і характеризувався релігійним синкретизмом. Але релігії стародавнього світу були замінені так званими основними світовими релігіями. У цій статті коротко розглядатимуться індуїзм, буддизм, конфуціанство й іслам, а також зазначатимуться схожі й відмінні риси між їхнім вченням і християнською вірою.

Індуїзм

Індуїзм – це розмаїття релігійних традицій, які сформувалися протягом 4000 років розвитку в Індії. Немає єдиного засновника індуїзму. У ньому немає еклезіастичної структури, а також немає детального символу віри. Індуїст може вірити в одного бога, багатьох богів або взагалі не вірити в бога. Деякі індуїсти вважають, що релігійний «Абсолют» – це певна особистісна сутність; інші ж вважають її безособистісною дійсністю. Єдність, яка є в індуїзмі, ґрунтується на спільному визнанні авторитету Вед, які були написані між 1400 та 400 рр. до н. е., як священної літератури, а також на віруванні в реінкарнацію душі згідно з *кармою* і, принаймні до сучасного часу, важливості кастової системи.

Згідно з доктриною про реінкарнацію, люди постійно перероджуються, коли *атман* (душа) переходить від однієї форми життя до іншої. Теперішнє життя людини – це один із неймовірно довгих циклів минулих і майбутніх життів. Переродження регулюються *кармою*

– метафізичним принципом, який визначає теперішні та майбутні стани на основі минулих вчинків і характеру. Цей повторюваний цикл народження, смерті та переродження називається *сансарою* (буквально – «блукання»). А традиційною сотеріологічною ціллю індуїзму є *мокша*, тобто визволення від перероджень через зруйнування причинно-наслідкових умов *карми*.

Традиційно вважається, що є три способи досягнення *мокші*:

1. Спосіб правильних учинків (*карма марга*) – це життя відповідно до обов'язку людини, який визначається статтю, кастою та стадією життя. Класичний індуїзм ділить суспільство на чотири основні касты з сотнями менших підвидів. Нагорі системи є *брахмани* (вчителі, священики), за ними йдуть *кшатрії* (правителі, воїни). *Вайшії* (купці, ремісники) та *судри* (робітники, слуги) були двома нижчими кастами. Різнороби та слуги, які виконували «нечисті» обов'язки, вважалися «ізгоями» або «недоторканими», хоча тепер їх називають «*паріями*» (далі – «гноблені»).

2. Другий спосіб визволення – це визвольне знання (*ґ'яна марга*). Центральним питанням у пізніших Ведах щодо стосунків між Брахманом (верховним буттям, див. нижче) і самою людиною, що й записано у впливовому тексті, є ототожнення людського «я» з Брахманом: «То ти єси» (Чхандог'я-упанішада 6.9–13). Цикл переродження переривається, коли настає екзистенційне усвідомлення своєї істотної ідентичності з Брахманом.

3. Спосіб присвячення (*бхакті марга*) є доступним для членів будь-якої касты й найпопулярнішим способом пошуку визволення. *Бхакті* означає любов, благоговіння, обожнювання певного божества і включає *пуджу* – ритуальне поклоніння божествам, як-от Вішну, Шиві чи Крішні.

Більшість індуїстів приймає ідею Брахмана як верховне буття та силу, що підтримує космос. Але є різні погляди щодо природи Брахмана та його стосунків з людиною. Ранній текст проголошує: «Що є одне, натхненні називають багатьма способами» (*Пірведа* I.164.46). Ідея, що релігійний абсолют можна пізнати й відчути багатьма способами, є центральною для індуїзму.

Отже, індуїзм включає водночас моністичну й теїстичну традицію. Адвайта-веданта (недуалістична) традиція Шанкари (помер у

820 р. н. е.), наприклад, стверджує, що єдиною реальністю є Ніргуна Брахман, безособистісна дійсність, що є поза розумінням людських концепцій та категорій. Світ звичайного досвіду – це *майя* (вигляд), нижчий рівень дійсності, а *мокша* настає через екзистенційне усвідомлення ідентичності своєї сутності з Брахманом.

Більш теїстичні форми індуїзму сприймають Брахмана (або Шиву чи Вішну) як особистісне божество та наполягають, що визволення приходить не лише через знання, але через присвяту божеству.

Вішішта-адвайте (якісний недуалізм) Рамануджі (помер 1137 р. н. е.) навчає, що є лише одна дійсність – Сагуна Брахман, або Брахман із властивостями особи. Тому Брахман є особистісною сутністю. Світ є реальним і є «тілом» Брахмана.

Теїстичний індуїзм навчає, що Вішну прийняв людську або тваринну подобу як 10 *аватар* («сходження» або «втілення»), найвідоміший з яких – це Крішна в *Бхагавад-Гіта* («божественній пісні»). Інші *аватари* – це нелюдські перетворення в рибу, черепаху, ведмедя та людину-лева.

Буддизм

Засновник буддизму Сіддгартха Гаутама (роками життя й смерті традиційно вважається 563–483 Р. до н. е.; також відомий як «Будда») народився в заможній сім'ї правителя у північній Індії. Маючи на меті знайти причину страждання й болю, він відкинув своє розкішне життя і став мандрівним аскетом. Завдяки тривалому часу, проведеному в медитації та аскетичній дисципліні, Гаутама отримав «просвітлення» і наступні 40 років ходив по Індії й навчав *дхарми* (істини), приваблюючи численних послідовників.

Суть вчення Будди (буквально – «пробуджений») – це Чотири шляхетні істини. Перша істина стверджує, що світ повний дукха («страждання», «біль»). Друга істина стверджує, що причиною страждання є *танга* (буквально – «жага», але часто перекладають як «бажання»). Це не просто погані бажання, а саме бажання як таке, що призводить до страждання. Третя істина говорить, що якщо припиниться бажання, то припиниться й страждання. Четверта істина впроваджує Вісімковий Шлях, що викладає ідеали моральної самодисципліни, медитації та мудрості, – це шлях, який веде до припинення бажань і страждань.

Будда стверджував, що всьому притаманна *анітья*, або непостійність. Усі тимчасові сутності, як матеріальні, так і духовні, за постійної зміни умов їхнього існування приречені на розпад і загибель. Дванадцятичленна формула причинності («колесо життя») пояснює, як ці зміни умов спричиняють хибне людське сприйняття вічних реалій.

Будда відкидав сучасні індуїстські погляди про реальність безсмертного «я» (*атман*) як незнищенної душі, що переходить з однієї форми життя в іншу. Він заявляв, що вірування в істотне «я» є хибним і спричиняє бажання, яке, своєю чергою, веде до страждання. Людина вважається просто постійно змінною комбінацією психофізіологічних сил – «п'яťох складових»: матерії, відчуттів, сприйняття-уявлення, психічних конструкцій і свідомості. Після смерті з цього життя в наступне переходить не душа, а просто збірні *кармічні* наслідки вчинків, які тоді створюють у наступному житті (хибні) уявлення про невпинність особи.

Постійною є лише *нірвана*, вона безумовна й зрештою реальна. *Нірвана* – це не рай. Це радше стан, який можна пізнати, коли полум'я бажання та умови, що спричиняють переродження, будуть усунені. Оскільки це відсутність будь-якого страждання, то цей стан є цілковитим блаженством.

На сьогодні буддизм поділяється на дві основні групи. Буддизм Тхеравада, який поширений на Шрі-Ланці, у М'янмі, Таїланді, Лаосі та Камбоджі, приймає за авторитет лише писання Палійського канону, наголошуючи на Чотирьох шляхетних істинах для досягнення *нірвани* та загалом уникає метафізичних спекуляцій.

Ранні буддисти відкидали індуїстське віровчення у Брахмана, і такий атеїзм зберігається у Тхераваді. Більше того, кожна людина відповідальна за особисте просвітлення («самозусилля»), яке обмежується небагатьма, які можуть опанувати необхідні дисципліни.

Буддизм Махаяна сьогодні популярний у Китаї, Кореї, В'єтнамі, Японії та на Заході й представлений широким спектром шкіл. У ньому розвинулися власні священні тексти та метафізичні доктрини. У Китаї традиційне розуміння *нірвани* як звільнення від циклу переродження було замінене махаяною, де акцент робиться на просвітленні в цьому житті. У той час як Тхеравада наголошує на самозусиллях для досягнення *нірвани*, Махаяна відкриває двері для мас, визнаючи велику кількість духо-

вних істот, як-от *бодгісаттв*, які допомагають людині на шляху до просвітлення. Більше того, школи Вчення *Чистої Землі*, найпопулярнішого виду буддизму в Японії на сьогодні, навчають, що переродження в Чистій Землі (свого роду буддистський рай) є можливим не через особисті зусилля, а суто через покладання на співчуття, чесноти та «іншу силу» будди Амітабхи (Аміди).

У той час як Теравада вважає Гаутаму просто надзвичайною людиною, яка досягла просвітлення, Махаяна розробила доктрину Трьох тіл Будди (*Трикая*). Вищим проявом сутності є *Дгармакая*, або «тіло закону», – абсолютний прояв духовної сутності Будди, яку інколи ототожнюють з Порожнечою (шуньята). Багато просвітлених будд і *бодгісаттв* складають *Самбгогакаю*, або «тіло блаженства». *Нірманакая*, або «тіло перетворення», – це вияв Будди в повсякденному світі, історичний образ Гаутами.

Конфуціанство

Конфуціанство – це система соціального, етичного та релігійного вчення, яке походить від Конфуція. Воно мало великий вплив на культури Китаю, Кореї та Японії. Конфуцій (552–479 рр. до н. е.) народився в бідній, але шанованій сім'ї на північному сході Китаю. Він отримав освіту в стародавньому класичному китайському письмі та пропонував навчання з історії, поезії, врядування, музики та етики. Конфуцій отримав кілька службових посад за правління герцога Лу, по-суті ставши прем'єр-міністром. Згідно з традицією, через його чесність і бажання впроваджувати зміни в уряді Конфуція усунули від посади. Після довгих мандрів у пошуках «мудрого правителя», який би втілював його ідеї, Конфуцій повернувся до свого рідного краю і продовжив навчати та редагувати класичні твори. Після смерті Конфуція його учні уклали збірку «*Бесіди і судження*», або «*Аналекти*» – зібрання висловлювань Конфуція, що й лягло в основу його вчення. *Аналекти*, разом з книгами «*Велике вчення*», «*Вчення про середину*» та «*Мен-цзи*» (філософ та однойменний твір) є авторитетними Чотирма Книгами конфуціанства. Мен-цзи (372–289 рр. до н. е.) був найвпливовішим конфуціанським мислителем після Конфуція.

У VI ст. до н. е. в Китаї відбувалися серйозні соціальні та політичні зміни, що призвели до громадянської війни. Конфуцій закликав

повернутися до практики етичних і соціальних принципів минулого, щоб створити порядок і гармонію в сім'ї, суспільстві та народі загалом.

Під час правління династії Хань (206 р. до н. е. – 220 р. н. е.) конфуціанство офіційно визнаною соціальною та релігійною філософією держави.

Порядок у сім'ї, суспільстві та народі забезпечуються завдяки шляху Неба (Тянь). Погляди Конфуція на Бога/богів є нечіткими. Проте він багато говорить про Небо. Хоча видається, що Небо спричиняє й керує космічними справами, воно є не так особою, як просто космічним принципом або основою для морального порядку. Всесвіт має моральний характер, а тому якщо люди застосовують моральний закон у соціальних стосунках, то це відображає моральну волю Неба.

Лі («правильність») – це центральна думка конфуціанства, що стосується правильного й доречного життя та вчинків, у тому числі й правильного проведення обрядів і церемоній, правильних міжособистісних стосунків та ідеальних стандартів соціальної та релігійної поведінки. Ідеал *лі* відображається в П'ятих Стосунках: між батьком і сином, між старшим і молодшим братом, між чоловіком і дружиною, між старшими й молодшими, між правителем і підлеглими. Кожен вид стосунків є ієрархічним з винятковими ролями для старших і нижчих за положенням, рангом чи званням. Центральною ідеєю для гармонійних сімейних стосунків є синівська шанобливість (*сяо*), тобто повага до батьків та старших. Синівська шанобливість включає участь у належних обрядах для вшанування померлих батьків. Хоча звичай жертвоприношення предкам існували задовго до Конфуція, він заохочував їх як спосіб зміцнення сім'ї та шанування старших.

Конфуцій прагнув до виховання «надлюдини» (*цзюньцзи*), яка була би прикладом моральних чеснот, як-от *жень* («людяність», «гуманність» або «любов»). *Жень* – це те, що робить людей винятково людьми. Одного разу Конфуцій пояснював, що *жень* – це «любити людей» (*Аналекти* 12:22). Іншого ж разу він описував *жень*, перефразовуючи своїми словами золоте правило моралі: «Не роби іншим того, чого не бажаєш собі» (*Аналекти* 12:2; порівняйте з 15:24). Хоча Конфуцій двозначний стосовно того, чи людська природа є доброю чи злою, він навчав про здатність до удосконалення людей. Мен-цзи пізніше навчав, що людська природа є доброю, але псується через

зовнішні фактори, і цей погляд зрештою став ортодоксальним вченням у конфуціанстві.

Конфуцій ніколи не вважав себе кимось іншим, аніж людиною. Попри це, з часом сформувався державний релігійний культ Конфуція. У VII ст. н. е. імператор Тан наказав, щоб у кожній префектурі Китаю був державний храм Конфуція, де йому мали приносити жертви. Державний культ Конфуція занепав на початку XX ст., коли імператорська система зазнала краху.

Іслам

Іслам – це друга найбільша релігія у світі після християнства, яка поширена не лише на Близькому Сході, але й в Азії, Африці, Європі та Північній Америці. Хоча історично філософія ісламу бере початок від Магомета (приблизно 570–632 рр. н. е.), мусульмани наполягають, що іслам – це Божа вічна релігія для всіх людей, а Магомет був просто останнім і найбільшим пророком. Він народився в місті Мекка, у важливому торговому центрі Арабського півострова. Магомет осиротів у шість років, і його виховували дідусь та дядько.

У віці 25 років Магомет одружився на заможній вдові на ім'я Хадіджа й почав займатися торгівлею різноманітними товарами.

Араби Мекки були здебільшого анімістами та політеїстами, хоча в регіоні був відчутний єврейський і християнський впливи. Близько 610 року Магомет починає відчувати певні речі, які він сприймає як об'явлення від Аллаха, єдиного правдивого Бога. Перекоаний, що він був обраний «Божим Посланцем», Магомет продовжував отримувати ці одкровення, які протягом 20 років йому начебто диктував ангел Гавриїл. Згодом їх вивчили напам'ять послідовники Магомета, а потім ці одкровення були записані та систематизовані в Корані, який вважається «Божим Словом». Магомет вважав, що він є наступником старозавітних пророків та Ісуса. Він заявляв, що відновлює первісне справжнє Боже одкровення, яке перекутили євреї та християни.

Але Магомет зіткнувся з великим спротивом щодо свого послання в Мекці, а в 622 р. він та його послідовники переїхали до Медини (на заході Саудівської Аравії). За керівництва Магомета Медина була перетворена на ісламську теократію, а соціальні та релігійні принципи Медини вважалися ідеалом ісламського суспільства. У 630 році він повернувся до Мекки, захо-

пив її та почав змінювати місто. Тоді раптово в 632 р., у віці 62 років, Магомет помирає.

Питання про легітимність наступників Магомета спричинили два основні поділи в ісламі. Суннітський іслам, який становить близько 85% усіх мусульман сьогодні, визнавав халіфів (ісламських лідерів), які необов'язково були пов'язані з Магометом родинними зв'язками, як його легітимних наступників. Шиїтський іслам, який становить близько 10-15% мусульман, наполягав, що легітимні наступники мають бути прямими нащадками Магомета й що Алі (зять Магомета, який став мучеником) та його сини є законними спадкоємцями влади Магомета.

Обидві гілки ісламу сповідують суворий монотеїзм. Іслам закликає до визнання незрівнянної величі Аллаха та покори перед його суверенною волею в усіх сферах життя. Аллах є вічним Творцем, який суверенно править над природою та всіма справами людства.

Релігійне, інтелектуальне та соціальне життя мусульман стоїть на «П'ятьох стовпах»: (1) Шахада, або «свідчення» – основний символ віри ісламу («Свідчу, що немає божества, крім Всевишнього (Аллаха) і Магомет – пророк його»), (2) молитва, (3) піст, (4) милостиня та (5) паломництво до Мекки.

Іслам навчає, що теперішній світ одного дня буде знищений Аллахом і що всі люди, які жили в минулому й живуть у теперішньому, воскреснуть, щоб постати перед божественним судом. Люди мають слабку волю та схильність до гріха. Хоча люди спокушуються Іблісом (дияволом), у них є сила чинити опір і залишатися вірними волі Аллаха. На суді вчинки людини будуть справедливо зважені в рівновазі. Спасіння лише через покору Аллаху та дотримання вчення ісламу. Дехто буде прийнятий до раю, інші ж підуть у пекло.

Ісус часто згадується в Корані. Він названий Месією, Сином Марії, Посланцем, Пророком, Слугою, Словом і Духом від Бога. Ісус зображається як великий чудотворець та один із найбільших пророків. Непорочне зачаття Ісуса підтверджується в Корані.

Але Коран упускає вчення Ісуса, як це викладено в Євангеліях, та не пояснює його служіння. Коран зображає Ісуса, який заперечує свою божественність (5:109–119), і включає численні спростування поглядів, які були поширеними за часів Магомета стосовно християнських доктрин втілення та Трійці (порівняйте 4:171; 5:17; 9:30–31). Хоч і будучи великим пророком Бога,

Ісус у жодному сенсі не є божеством. Особливо образливим є християнське звання «Син Божий», яке мусульмани розуміють як фізичне походження. «Аллах не брав собі дитини й немає, крім Нього, іншого бога» (23:91). Здається, що Магомет вважав, що Трійця – це Отець, Діва Марія та їхня дитина Ісус.

Традиційно більшість мусульман вірить, що Ісус не був розп'ятий. Сура 4:155-159 заперечує факт, що Ісуса вбили на хресті. Широко відоме тлумачення цього тексту полягає в тому, що євреї намагалися вбити Ісуса, але не змогли, і що Бог визволив Його та забрав у безпечне місце на небесах. Іслам заперечує потребу в Спасителі та в заступницькій спокуті. Коран стверджує, що: «жодна душа не понесе тягар іншої душі». Спасіння від діл: «Того дня жодну душу не буде скривджено, а вам відплатять тільки за те, що ви робили!» (36:54).

Біблійні теми та інші релігії

Навіть такий короткий огляд вказує на те, що є певна схожість між християнською вірою та іншими релігіями. Як в ісламі, так і в християнстві, наприклад, вірять в існування вічного Бога-Творця та суд після смерті. Як Ісус, так і Конфуцій навчали про Золоте Правило Моралі, а також і в християнстві, і в конфуціанстві потрібно шанувати батьків. Такі схожі риси не повинні дивувати, їх можна зрозуміти у світлі біблійного вчення, що всі люди, зокрема й послідовники інших релігій, були створені на Божий образ і подобу (Бут. 1:26–27; 5:1–2) і що Бог виявив Себе загалом усім народам через створений порядок (Пс. 18:2–5; Дії 14:15–17; 17:22–31; Рим. 1:18–32; 2:14–15).

Але відмінності між християнською вірою та іншими релігіями значно більші й важливіші за будь-які спільні риси.

1. *Бог*. Біблія навчає, що є один вічний Бог-Творець, який створив усе, що існує (Буття 1–2). Індуїзм має теїстичні традиції, але також включає політеїстичні, моністичні та навіть атеїстичні. Погляди конфуціанства на релігійний абсолют є нечіткими, а буддизм прямо заперечує існування вічного Творця.

2. *Смерть*. Індуїзм і буддизм приймають ідею численних перероджень, які регулюються *кармою*. На противагу цьому Біблія навчає, що є лише одне життя, після якого всі люди постануть перед Богом (Євр. 9:27; Об. 20:11–15).

3. *Гріх*. Багато релігій, особливо індуїзм і буддизм, визначають, що коренем про-

блеми, яка впливає на всіх людей, є незнання про справжню природу дійсності. Але Біблія вчить, що проблемою є не незнання, а гріх, тобто навмисне відкидання Бога та Його шляхів (Іс. 59:2; Рим. 3:9–26). Більше того, на противагу конфуціанству Біблія навчає, що після гріхопадіння Адама та Єви всі люди уражені гріхом, що й запламовує їхню моральну природу, а тому люди не є за природою добрими, а грішними (Бут. 3; Рим. 3:9–20; 5:12–14).

4. *Душа*. Буддизм навчає, що немає вічної та істотної душі, яка переходить від одного життя в інше. Проте Біблія навчає, що в людині є нематеріальний вимір, створений Богом, який продовжує існувати після смерті (Мт. 10:28; Об. 6:9; 20:4).

5. *Спасіння*. Хоча деякі форми *бхакті* індуїзму та буддизму *Чистої Землі* навчають, що спасіння неможливо здобути через власні зусилля, а отримати від когось іншого, іслам і більшість інших релігійних традицій навчає, що спасіння залежить від наших власних вчинків. Однак Біблія чітко твердить, що людина не може заслужити спасіння своїми зусиллями. Це дар Божої благодаті, який потрібно прийняти вірою (Рим. 3:20, 28; Еф. 2:8–9).

6. *Втілення Христа*. Біблія навчає, що вічний Творець є триєдиною Особою, і що друга Особа цієї Трійці, усе ще залишаючись повністю Богом, стала людиною (Ів. 1:1–14; Рим. 1:3–4; Фил. 2:7–8; Кол. 2:9). В унікальній одноразовій події Син Божий втілювався в історичній особі Ісуса з Назарета. Індуїстське ж поняття *аватари*, на противагу цьому, стосується численних втілень Вішну у вигляді як людей, так і тварин, і включає легендарних осіб, як-от Крішну, а не власне історичних персоналій. Ба більше, жодна інша світова релігія не навчає, що вічний Божий Син став справжньою людиною.

7. *Вищість Христа*. Ісус – це не просто ще один великий релігійний учитель. Істину Ісусового вчення неможливо відокремити від Особи Христа – втіленого Божого Слова, вічного, Всемогутнього Божого Сина, Якому повністю належать усі властивості Бога. Саме через те, Ким Він є і що Він зробив на хресті, Ісус Сам є Дорогою, Правдою і Життям (Івана 14:6), єдиним Спасителем людства (Дії 4:12).

8. *Заступництво Христа*. Біблія навчає, що спасіння ґрунтується на безгрішному житті (Євр. 4:15) та заступницькій смерті Ісуса Христа на хресті, коли Він взяв на Себе покарання за гріхи світу (Рим. 3:25–26; 1 Пет. 3:18; 1 Ів. 2:2). Нічого подібного немає у вченнях індуїзму,

буддизму чи конфуціанства, а іслам відкрито заперечує це.

9. *Воскресіння Христа*. Будда, Конфуцій, Магомет та Ісус померли, але немає надійного історичного свідчення про воскресіння після смерті когось із них, окрім Ісуса (1 Кор. 15:1–8). Саме через воскресіння Ісуса Христа ми також можемо мати перемогу над гріхом і смертю й очікувати на наше власне воскресіння у вічне життя з Богом (Рим. 8:11; 1 Кор. 15:20–22, 54–58).

Біблія та Іслам

Об'явлення Корану

Мабуть, немає більш поширеного висловлення мусульманської віри, аніж слова *шахади*: «Немає божества, крім Аллаха; і Магомет – пророк його». Іслам — це про Аллаха та його пророка Магомета. Коран навчає, що Магомет був звичайною людиною (43:31). Однак, якщо вірити мусульманам, Бог суверенно обрав Магомета, щоб він отримав серію одкровенень через посередницьку присутність ангела Гавриїла. Коли Магомет молився й постив на пагорбах за Меккою у 610 р. н. е., йому явився Гавриїл. Багато мусульман вірить, що першим одкровенням Магомету було: «Читай! Ім'ям Господа твого» (96:1). Такі одкровення продовжувались аж до смерті Магомета в 632 р. н. е. (17:82). Згідно з ісламськими традиціями, приблизно через 20 років після смерті Магомета його «цитування» були записані та систематизовані в збірку зі 114 розділів (які називаються *сурами*), що відомі тепер як Коран. Слово «Коран» означає «цитування» (або «читання»). У Корані міститься 6346 віршів (відомі як «*аяти*»), що за розміром є приблизно, як Новий Заповіт. Перша частина, відома як «Відкриваюча», вважається найкращим підсумком ісламського вчення. Решта розділів систематизовані за розміром від найбільшого до найменшого.

Коран і Старий Заповіт

Появу ісламу та Корану можна правильно зрозуміти лише в ширшому контексті Біблії, а монотеїзм ісламу має двох основних попередників – юдаїзм і християнство. Вражають десятки поверхневих схожостей між Кораном та Біблією. Наприклад, у Корані Аллах створив світ за шість днів (25:59), кульмінацією чого було створення першої людини – Адама. Адам і його дружина з'їли заборонений плід і піз-

нали свою наготу (20:115–122). Аллах посилав Мойсея з докором до фараона, насилає кари на Єгипет та виводить ізраїльтян з Єгипту, розділяючи Червоне Море (26:9–75). Аллах дає Мойсею Десять Заповідей на двох кам'яних скрижалях, які потім розбиваються (7:143–150). Упродовж усього тексту Корану кілька з Десяти Заповідей повторюються, зокрема «Не поклоняйтеся іншим богам» (11:26*), утримуватися від створення ідолів (4:116), не пожадати (4:32), не вбивати (6:151) та шанувати батька й матір (6:151).

У Корані можна прочитати відомі старозавітні історії про те, як Ной збудував ковчег і як він проповідував осуд своєму поколінню (11:25–49; 23:23–32); про те, як Йосипа зрадили його брати, продали каравану купців і привели в Єгипет (12:7–21); про перелюб царя Давида з Вірсавією (28:21–25); візит цариці Шеви до Соломона (27:22–44); як Йону проковтнула велика риба (37:139–148). Буває, однак, що версія подій у Корані відходить як історично, так і теологічно від біблійної історії. Наприклад, в історії Авраама він мав принести в жертву Ізмаїла, а не Ісаака (порівняйте 37:100–111), а Ісусу Христу не приписується Його повний статус.

Коран і християнське богослів'я

Ісламський погляд на Бога та Трійцю

Іслам навчає доктрину абсолютного монотеїзму, що відома під назвою *таухід*. Абсолютний монотеїзм відрізняється від *Тринітарного* монотеїзму християнства в тому, що Коран не дозволяє будь-яке розрізнення Бога. Християнство навчає, що є один Бог, знаний у трьох Особах. Хоча мусульмани вітають християнське ствердження про одного Бога, вони наполягають, що віра в трьох Осіб підриває єдність Бога і робить християнство де-факто тритеїстичним (тобто таким, яке вірить у трьох богів, див. 4:171).

Ісламський погляд на Ісуса Христа

У Корані є десятки згадок про Ісуса (*Іса* арабською) у 15 різних сурах. Ісуса часто називають *ібн Маріам* («син Марії»), – фраза, яка трапляється лише раз у Новому Заповіті (Марка 6:3). Коран також називає Його «рабом Аллаха» (19:30), «месією» (5:75) та «посланцем/

* 11:26 Не поклоняйтеся нікому, крім Аллаха!

пророком» (61:6). Коран навіть приписує Ісусові кілька шанованих титулів, зокрема й «слово Його [Бога]» (3:45; 4:171), «дух від Нього [Бога]» (4:171) і «знамення для людей» (19:21; 21:91).

Здається, що декілька з цих титулів відповідають тому, що християни говорять про Ісуса. Справді, Коран часто говорить про Нього в позитивному світлі: Ісус народився без гріха у Діви Марії (3:47; 19:19, 20; 21:91; 66:12) і був чудотворцем (2:253; 3:49; 5:110; 43:63; 61:6), Чие служіння було передвіщене Іваном Хрестителем (3:39). Проте кілька сур спростовують будь-яку думку про те, що піднімала б Христа вище людського пророка. Навіть здається, що деякі уривки з Корану навмисно суперечать біблійному проголошенню про Ісуса Христа. Наприклад: «І ще кажуть: “Милостивий узяв сина”. Справді, ви стверджуєте жахливу річ! Від цього здатні розколотися небо, розсипатися земля й зруйнуватися гори! Від того, що вони приписали Милостивому сина! Не годиться Милостивому мати сина!» (19:88–91). У Сурі 61 Ісус зображається пророком, який звіщає про прихід Магомета (61:6). Сура 4 навчає, що Ісус не був розп'ятий на хресті (4:155–159). Отже, хоча Коран визнає Ісуса як Божого пророка, він не підтверджує божественність Ісуса Христа чи Його смерті як заступницької заплати за гріхи.

Погляд ісламу на гріх і людство

Традиційне ісламське вчення не приймає поняття, що люди були створені на образ і подобу Богу. Іслам не має доктрини про природу гріха, а тому не вірить, що люди є зіпсованими чи гріховними. Натомість люди мають вроджену можливість вірити та підкорятися ісламським одкровенням. Іслам класифікує всю людську расу на чотири категорії. Перша – це *джагілія*, тобто ті, хто перебуває в стані «невігластва» (5:50), хто не має монотеїстичного об'явлення і хто ще не почув послання Магомета. Друга – це *ахль аль-кітаб*, або «люди Писання». Це монотеїсти, які не отримали Коран, але мають книгу об'явлення, як-от християни чи євреї (див. 2:105; 3:64–199; 4:123; 5:15; 29:46; 33:26; 57:29; 59:11; 98:1–6). Третя категорія – це *мусульмани*, арабське слово, яке означає «ті, хто підкоряється». Воно стосується монотеїстів, які підкорилися Аллаху та вважають Коран найбільшим (дехто каже – «вічним») одкровенням Аллаха, а Магомета – останньою «печаткою» пророків (33:40).

Четверта категорія – це ці люди, які почули послання ісламу й відкинули його, – *кафір* (тобто «невірющий» або «іновірець»).

Ісламський погляд на інші релігії

Мусульмани в унісон стверджують, що іслам є найвищою та єдиною незіпсованою релігією. Християнству та юдаїзму приписується певна повага як до монотеїстичних релігій, які походять з авраамічної традиції (29:46). Усі інші релігії вважаються людським невіглаством і небажанням підкоритися Аллаху.

Ісламський погляд на спасіння

Оскільки мусульмани не приймають доктрину про гріхопадіння, а відповідно і природу гріха як наслідок, тому й немає потреби у відкупленні. Ісламське «спасіння» – це майбутнє визволення від останнього суду. Багато мусульман стверджує, що той, хто повірить у єдиність Бога (*таухід*) та пророцтво Магомета, буде спасений від полум'я суду. Інші мусульмани наполягають на покорі Аллаху через дотримання П'ятих стовпів ісламу: символ віри (*шагада*), щоденна обрядова молитва (*саят*), милостиня (*закят*), піст під час Рамадану (*саум*) і паломництво до Мекки (*хадж*). На основі шанованих ісламських традицій, які відомі як *Хадис*, деякі мусульмани вірять, що Аллах дає Магомету честь заступатися за всю ісламську спільноту на останньому суді, дозволяючи так всім мусульманам спастися.

Ісламський погляд на Біблію

Мусульмани одностайно вважають Біблію викривленим текстом. Згідно з доктриною про викривлення (*тахріф*), передання єврейських і християнських текстів було ненадійним (5:13–14), або ж стверджується, що християни та євреї навмисно змінили біблійні тексти через ворожнечу чи заздрість (2:109). З іншого боку, Коран підтверджує, що Аллах послав одкровення через Тору та Євангелія (*Інджил*) (5:46, 67, 69, 71). Більше того, Коран стверджує, що словам Ісуса треба «вірити» (4:171; 5:78), і навіть велить мусульманам слухати тих, хто мав Тору/Інджил до того, як повернувся до Корану: «Прийшла до тебе істина від Господа твого» (10:94).

Ісламське ставлення до застосування насильства

Немає єдиного ісламського ставлення до застосування насильства, а ісламські мислителі розділені щодо того, чи Коран дозволяє та навіть спонукає до ненависті щодо невірних. Коран стверджує, що «нема примусу до релігії» (2:256), і мирно закликає або запрошує (*дават*) людей стати послідовниками ісламу (16:125). Коран також дозволяє використання насильства в певних випадках (8:38, 39; 47:4), і конкретно два тексти інколи цитуються як виправдання насильства щодо невірних (9:5, 29). Історично ісламський халіфат надавав захисний статус (*зіммі*) іншим монотеїстичним релігіям та забороняв використання насильства проти них, якщо вони сплачували данину, відому як *джизію*.

Іслам загалом приймає честь мучеництва та стверджує, що невід'ємною частиною ісламської вірності є боротьба (*джихад*) проти ідолопоклонства й невірства. Деякі мусульмани наголошують на «вищому джихаді», який є ненасильницьким і зосереджується на внутрішній боротьбі, щоб жити в чистоті. Однак багато мусульман приймає використання насильства в певних випадках, особливо проти *кафірів* (невірних). За останні кілька століть більш радикальні рухи, такі як ваххабізм і салафізм, приймали позицію використання жорстокості навіть проти інших мусульман, вчинки яких

ті вважали ідолопоклонницькими. Нещодавні зростання екстремістських рухів, як-от ісламізму, творчість таких інтелектуалів, як Саїд Кутб (1906–1966), і поява терористичних мереж, як от Аль-Каїди (буквально — «база»), сприяли широкому прийняттю ідеї про використання насильства.

Ісламське ставлення до цивільного уряду

Історично іслам передбачав єдність громадянського та релігійного життя під всеосяжним веденням ісламського закону, відомого як Шаріат. До сучасного часу єдиною прийнятною формою ісламського правління був халіфат, що поєднує громадянську та релігійну владу під правлінням халіфа. Суніти та шиїти розходяться в думках, як потрібно обирати цього халіфа. Протягом століть мусульмани жили під різними халіфатами, зокрема під Праведними халіфами (VII ст.), Омейядським халіфатом (VII та VIII ст.), Аббасидським халіфатом (з VIII до XIII ст.) та під Османською імперією (з XV до XX ст.). У 1924 році президент Туреччини Кемаль Ататюрк конституційно скасував халіфат. Кілька сучасних ісламських рухів закликають до політичного плюралізму та навіть до прийняття релігійного різноманіття. Однак з 1970-х років щораз більше ісламських рухів наголошує на ісламській гегемонії та закликає до спротиву секуляризації ісламських урядів.

Оригінал статті опубліковано у ESV Study Bible

© 2019 Crossway

Переклад: видавництво «Крайнебо»

© Видавництво «Крайнебо», 2019

Усі права збережено

www.kraynebo.com

Видавництво «Крайнебо»

Львів, Україна